

EL SEGLE XVIII EUROPEU I LA FILOSOFIA
DE LA DIVISIÓ LINGÜÍSTICA

1. *PRELIMINARS: ALGUNS SILENCIS HISTÒRICS*

A la seva obra *Histoire de la folie*, Michel Foucault va suggerir que els historiadors havien d'escometre encara la tasca d'estudiar tot allò que, d'una forma o d'altra, és silenciàt, oblidat o que s'amaga per tal de no embrutar amb pàgines negres la brillantor d'una trajectòria històrica que hom presenta com a exemplar i allisonadora. Una proposta com aquesta ens permetria d'aclarir almenys dues coses: en primer lloc (i en negatiu), quines són les interdiccions dels historiadors; en segon lloc (i en positiu), quins són els interessos d'aquests mateixos historiadors. Ho veurem de seguida amb dos exemples molt breus, referits a les històries de la Lingüística.¹

Si els historiadors, de manera sistemàtica, no diuen res sobre la divisió maniquea i racista de les llengües (tema omnipresent en els escrits lingüístics del segle XVIII), potser és perquè faria de mal veure la presentació d'un aspecte tan negatiu en la dimensió històrica d'una disciplina científica. Aquest és, molt probablement, un cas d'interdicció. D'altra banda, almenys des de l'obra de Locke i fins a Du Marsais, hi ha una discussió molt productiva sobre la necessitat dels noms generals (o noms comuns) i sobre la manera com es produeix la significació a partir d'aquestes peces simbòliques que trobem a totes les llengües. D'aquest tema, però, poques coses es diuen, i deu ser perquè alguns historiadors de la Lingüística estan capficats en primeres i segones articulacions i tal vegada creuen que les qüestions filosòfiques

1. Ens referim molt especialment a obres de tipus general, força conegudes, com les de DINNEN (1967), JOYAUX (1969), MOUNIN (1967), ROBINS (1967), TUSON (1982) i MALMBERG (1991), i també a les antologies d'ARENS (1969), BOLELLI (1965), JACOBS (1973) i SALUS (1969).

són matèria dels filòsofs. Aquesta mostra de desinterès, però, és força greu perquè, cada vegada més, sembla que la Lingüística i la Filosofia del llenguatge tenen molts àmbits comuns d'investigació que caldria tractar conjuntament.

Així doncs, caldria que féssim la nostra tasca historiogràfica tenint en compte tant allò que s'hi diu com tot allò que no s'hi diu (completant la proposta foucaultiana), cosa que ens permetria de construir una visió global, i no maniquea, de la història i, en el nostre cas, dels plantejaments lingüístics del Segle de les Llum que, en certa mesura, pot ser considerat també com el Segle de les Foscores. Aquesta doble perspectiva dirigirà les pàgines següents: d'una banda, el segle il·lustrat serà contemplat com una etapa molt productiva pel que fa a l'acumulació del coneixement lingüístic; d'altra banda, però, també podem observar que s'hi produeixen processos d'alentiment i fins i tot regressions del pensament a causa de simplificacions i empobriment en les obres d'alguns divulgadors i assagistes. En tot de casos, aquesta reducció del cabal de pensament té causes força clares: molt especialment, la pretensió de modificar la realitat i, més en concret, l'afany de justificar un disseny polític i lingüístic per a la França revolucionària.

Molt sintèticament, i abans d'arribar a la lletra petita, el primer procés, o acumulació de coneixements, arrenca de manera destacada amb l'*Essai* de Locke² i amb les seves repercussions en les obres de Condillac,³ de James Harris⁴ i de Rousseau,⁵ però sobretot amb els articles que Du Marsais va redactar per a l'*Encyclopédie* de Diderot i D'Alembert, entre 1751 i 1754.⁶ Tanmateix, Du Marsais va morir

2. John LOCKE (1690): *An Essay Concerning Human Understanding*, 2 vols., trad. cast., Madrid, Editora nacional, 1980.

3. Etienne DE CONDILLAC (1746): *Essai sur l'origine des connoissances humaines*, edició crítica de Ch. Porset, París, 1973.

4. James HARRIS (1751): *Hermes. Or a Philosophical Inquiry Concerning Language and Universal Grammar*, trad. francesa de F. Thurot, 1796, reeditada per A. Joly, Genève, Droz, 1972.

5. Jean-Jacques ROUSSEAU (1756): *Essai sur l'origine des langues*, Poitiers, Bibl. du Graphe, 1973.

6. La *Encyclopédie*, dirigida per Diderot i D'Alembert es va publicar entre 1751 i 1765 (d'altres volums complementaris amb làmines van aparèixer posteriorment i l'obra es va cloure l'any 1780 amb els índexs alfabètics). Entre els articles de Du Marsais,

l'any 1756, i els seus successors, Beauzée especialment, van marcar un canvi radical en l'obra magna de l'enciclopedisme: per exemple, l'article *langue*, de 1765,⁷ presenta una visió profundament maniquea de les llengües i, com veurem més endavant, va servir de model a treballs posteriors; sobretot al *Discours* de Rivarol (1783)⁸ i al *Rapport* del bisbe Henri Grégoire (1793).⁹ Una observació més, per cloure aquests preliminars: tot sovint, els escrits d'alguns filòsofs il·lustres, glòries del pensament humà, passen a mans d'assagistes divulgadors (fins aquí no hi tenim res a dir) i arriben a mans simplificadores, i fins i tot tergiversadores, que retallen i distorsionen les intuïcions originals de manera que les posen al servei de finalitats inhumanes, siguin les de l'eugenèsia (les sàvies teories de Darwin manipulades per Galton), siguin les de la llengua més excel·lent (l'aprofitament vergonyós de la venerable filologia comparatista a mans del feixisme). I unes coses semblants són les que a partir d'ara haurem de considerar, després d'una presentació del marc general dels temes tractats i dels temes no tractats en la lingüística del segle XVIII.

2. EL MARC DEL PROBLEMA: LES HISTÒRIES DE LA LINGÜÍSTICA I EL SEGLE XVIII

En les històries de la lingüística, la presentació del segle XVIII es configura a través d'una sèrie de temes la llista dels quals farem a continuació. En primer lloc, hom deixa constància de tot el conjunt d'especulacions a l'entorn de l'origen del llenguatge: els crits, les gesticulacions, l'ordre d'aparició de les *partes orationis*, la llengua més antiga i anterior a la desgràcia de Babel, etc. En segon lloc, hi tenen un relleu important els treballs dels compiladors de llengües (Pallas, Hervás,

signats amb la lletra F, cal consultar especialment «Adjectif», «Article», «Construction» i «Déclinaison».

7. Aquest article es pot consultar també a l'obra d'AUROUX (1973).

8. Hi ha diverses edicions de l'obra de Rivarol que, com és sabut, va guanyar el premi de l'Acadèmia de Berlín: vegeu la Bibliografia.

9. El *Rapport* de Grégoire és accessible en l'obra de CERTEAU (1975). També part del text es troba a l'obra de VIANA (1995), ps. 275-284.

Adelung), presentats sovint com a precedents asistemàtics del comparatisme que caracteritzarà la Lingüística del segle XIX. En tercer lloc, i com a herència del segle XVII, els historiadors prenen bona nota (sobretot si els autors són del món anglosaxó) dels treballs que porten, almenys idealment, a la constitució de llengües universals, aptes per a l'expressió científica. En quart lloc, les històries inclouen algunes referències a les investigacions de Locke i Leibniz i a les reflexions sobre la funció dels noms comuns; tot i que, com ja s'ha apuntat més amunt, aquestes referències ocupen poques línies i no fan la justícia necessària a uns temes que mereixerien un tractament més aprofundit. Finalment, les històries també inclouen algunes al·lusions a les especulacions sintàctiques en què es debat el problema de l'«ordre natural»: hom suposava que l'ordre oracional «subjecte-verb-objecte» era el «natural» en la mesura que reflectia la seqüència lògica del pensament (una llengua, doncs, que no seguís aquest ordre havia de ser considerada menys valuosa o més desorganitzada que les que s'hi ajustaven).

Aquests són els cinc temes canònics o habituals de la Lingüística setcentista tal i com queden reflectits en les històries. Si, però, anem a les fonts, als escrits dels filòsofs, gramàtics, assagistes i polemistes del XVIII, hi veurem algunes coses més com, per exemple, les següents. Primer de tot, la importància de la discussió a l'entorn dels noms comuns o generals, iniciada per Locke i que persisteix en els escrits del enciclopedistes (i ja hem dit que les històries no hi dediquen l'espai que aquest tema es mereix). A més, les fonts insisteixen a proclamar (sobre la base de les especulacions de l'«ordre natural») una divisió maniquea de les llengües, que serà aprofitada amb finalitats polítiques. En tercer lloc, i finalment, comença a consolidar-se una idea, que serà després assumida pels romàntics i molt especialment per Humboldt, en el sentit que les llengües diverses són el fruit del «geni del poble» i que aquest és el resultat de dos factors: el tipus de govern i les característiques del clima de cada territori.

Així doncs, ja tenim una primera nòmina amb els cinc temes habituals i els tres temes silenciats (o poc tractats) en les històries: el bagatge foucaultia d'allò que es presenta i d'allò que s'amaga. Alguns dels temes amagats, però, sembla que deriven clarament d'alguns dels

temes habituals. Per exemple, la divisió maniquea de les llengües té com a rerefons clar la teoria de l'«ordre natural»: hi hauria llengües ben organitzades i llengües desgavellades. Aquestes no respectarien la seqüència del pensament, opinió especialment greu en una època en què s'havia establert conclusivament que les llengües tenien com a funció bàsica de reflectir l'ordre del pensament de forma natural. Hi hauria, doncs, llengües contra natura.¹⁰ D'altra banda, la identificació entre llengües i «genis dels pobles» (unes i d'altres millors o pitjors) sembla que té com a rerefons el tema dels orígens del llenguatge. Hi ha la idea estesa que molts pobles «primitius» encara no s'han alliberat de les gesticulacions i dels crits; encara viuen en una etapa poc desenvolupada (avui diríem *pre sapiens sapiens*). En el fons, i com va apuntar críticament Louis-Jean Calvet,¹¹ en la mentalitat d'alguns pensadors setcentistes aquests pobles i les seves llengües eren tot un punt de referència autocomplaent: els pobles «civilitzats» ja havien ultrapassat l'estadi primitiu i es podien considerar com a pobles «superiors».

Tant si ho van voler expressament com si no, el que és cert és que molts pensadors lingüístics del XVIII van contribuir a configurar una «filosofia de la divisió». I ho van fer amb pseudoargumentacions internes i externes referides a les llengües. Les internes (o intralingüístiques) tenien a veure amb la valoració diversa de les estructures i de l'ordre oracionals. Les externes (o extralingüístiques) es centraven en les condicions socials i naturals en què es desenvolupaven les llengües. Tota aquesta «filosofia de la divisió», a més, va quedar sancionada per l'autoritat impressionant de l'*Encyclopédie* i va ser utilitzada sense miraments pels revolucionaris francesos, sobretot per Grégoire.

10. Aquesta idea és habitual en Locke i Condillac. A l'Enciclopèdia és Du Marsais qui recull la tesi del «reflex», especialment a l'article «Conjonction», on aquests elements són considerats com a marques de les operacions de l'esperit que ara uneix, ara separa les coses. També aquest mateix autor, a l'article «Construction», assumeix que les llengües analitzen el pensament i que les paraules representen parts del pensament. Pocs anys més tard, Beauzée mantindrà aquestes tesis (vegeu l'article «Langue», 256 B) i Rivarol també considerarà que pensament i llenguatge són inseparables (*Discours*, p. 28).

11. Louis-Jean CALVET (1974), p. 29.

3. UN APUNT TEXTUAL: LA GÈNESI DELS TEMES AMAGATS

3.1. Els noms generals

Començarem l'examen amb el problema dels noms generals o comuns. A l'*Essai Concerning Human Understanding*, de 1690, John Locke va dedicar el llibre tercer a l'estudi de les «Paraules» i argumentava amb insistència que les llengües serien del tot inservibles si cada objecte particular del món tingués el seu nom propi. En canvi, els noms generals designen «les classes i jerarquies de les coses»¹² i són el fruit «de la raó i de la necessitat».¹³ Per demostrar-ho, Locke va recórrer a uns exemples que ens permetran ara estudiar dependències temàtiques entre els autors postlockeans i el filòsof anglès (dit d'una altra manera, hi veurem la influència directa i literal de Locke sobre els enciclopedistes). Diu Locke:

«Sembla un cas prodigiós de memòria el fet que alguns generals hagin estat capaços de cridar pel seu nom cadascun dels soldats del seu exèrcit, i és molt fàcil de trobar una raó per la qual els homes mai no van voler inventar un nom per a cadascuna de les ovelles del seu ramat, o per a cada corb que vola damunt dels seus caps, ni molt menys per a cada fulla de les plantes o cada granet de sorra que poguessin veure.»¹⁴

L'any 1751, Du Marsais escriu a l'article «Adjectif» de l'Enciclopèdia, parlant dels noms generals que designen una infinitat d'objectes:

«Si començo a comptar un conjunt qualsevol, sigui el nombre dels granets de sorra del mar, sigui el de les fulles de tots els arbres que hi ha a la terra, i veig que sempre n'hi puc afegir més, llavors diré que aquest conjunt és infinit.»¹⁵

12. LOCKE, *cit.*, p. 608.

13. *Ibidem.*, p. 615.

14. *Ibidem.*, p. 616.

15. DU MARSAIS, «Adjectif», *Encyclopédie*, vol. I (1751: 133-B).

I uns anys més tard, Beauzée (el substitut de Du Marsais en la redacció dels articles) escriu això altre en l'entrada «Nom», un cop ha parlat de les situacions en què són indispensables els noms propis:

«[Però] si la distinció exacta dels individus no és necessària, en tenim prou designant-los amb noms apel·latius; així, cada granet de sorra és un gra de sorra, cada guatlla és una guatlla, cada estrella és una estrella, cada cavall és un cavall, etc.»¹⁶

Aquesta reiteració sobre la inconveniència d'anomenar personalment els grans de sorra i les fulles dels arbres (deixant ara de banda que podria revelar una mentalitat malaltissa i propensa al malson) és alguna cosa més que una anècdota: mostra la filiació textual de les idees. Filiació que va més enllà dels exemples citats: en Du Marsais sona constantment el sensualisme de Locke, la idea que no podem conèixer si no és a través de les impressions sensorials, i també les teories generals (i no tan sols els exemples) sobre els noms, aplicades gairebé literalment en les entrades «Article» i «Adjectif», a l'Enciclopèdia. També des de Locke i Du Marsais aquests temes van passar a Rivarol en el seu famós *Discours*, on argumenta dient que el raonament és possible a partir de les sensacions, i les paraules seran, justament, els elements que permetran de fixar aquestes sensacions. Fins i tot en l'obra de Grégoire es podria establir una influència, potser llunyana i mediata, de tot aquest fons ideològic en alguna de les preguntes del qüestionari que comentarem més endavant. La setena pregunta és formulada de la manera següent: «És freqüent que al vostre patuès hi hagi diversos noms per designar una mateixa cosa?»¹⁷ Una resposta afirmativa voldria dir que aquell patuès no seguiria les regles generals del llenguatge (és a dir, la correspondència d'un sol nom general per a tot el conjunt o classe). L'evidència de filiació d'idees, però, és poc sòlida en aquest cas, problema que no tindrem en tractar de l'ordre natural, més endavant, i de la justificació de les diferències lingüístiques a causa dels governs i dels climes.

16. BEAUZÉE, «Nom», *Encyclopédie*, vol. XI (1765: 196-B-197-A).

17. Citat a la nota 9. Aquesta pregunta és la setena i es troba a l'obra de CERTEAU, p. 218.

3.2. L'ordre natural i la justificació interna de la divisió lingüística

Condillac va proposar un ordre peculiar d'aparició de les *partes orationis* considerant que, en la gènesi del llenguatge, els humans havien designat primer els objectes, després els verbs i, finalment, els subjectes (*poma; poma voler; poma voler jo*). Aquesta fantasia, però, va xocar amb d'altres fantasies anteriors en què s'havia establert un ordre diferent, candidat a representar l'«ordre natural»: subjecte-verb-objecte, que havia estat formulat per alguns gramàtics francesos (ho ha estudiat molt bé Ulrick Ricken)¹⁸ com Louis Meigret, a mitjan segle XVI, que va influir en les obres de Bouhours i Girard, al segle XVII, i després en els enciclopedistes.¹⁹

El problema de fons de l'«ordre natural» és el següent: primer es postula que hi ha una seqüència obligada del pensament; després s'afirma que la llengua és l'expressió del pensament; finalment es dedueix que les llengües han de seguir l'«ordre natural» o canònic si és que volen expressar adequadament la seqüència mental. A partir d'aquestes dues suposicions i del corollari (un conjunt d'operacions del tot gratuïtes), molts autors van deduir algunes conseqüències: l'ordre natural del pensament és subjecte-verb-objecte; el francès segueix aquest ordre; les llengües que no el segueixen són de categoria inferior perquè no expressen adequadament el pensament i, en conseqüència, no són un bon mirall de la ment.

Du Marsais, per exemple, en l'article «Construction» (de 1754) va anotar que per a comunicar els nostres pensaments calia analitzar o discriminar les percepcions i que les llengües diferents practicaven disseccions diferents, tot i que aquest autor reconeixia que totes les llengües eren iguals, al marge que hi hagués un ordre natural: «la construcció simple que respon a l'estat de les coses».²⁰ Aquesta construcció simple expressava primer el subjecte i després allò que el subjecte era o feia; però Du Marsais va ser força neutre (o poc militant)

18. Cf. URIEL RICKEN (1977).

19. Ricken fa referència a les obres de Louis MEIGRET, *Le tretté de la grammere françoee* (1550); de Dominique BOUHOURS, *Doutes sur la langue française* (1674), i de l'abbé GIRARD, *Les Vrais principes de la langue française* (1747).

20. DU MARSAIS, «Construction», *Encyclopédie*, vol IV (1754: 74-A).

pel que feia a les excel·lències d'aquest ordre. Va ser Beauzée, poc després, qui va revifar el foc de la torxa rebuda i la va convertir en un material potencialment explosiu. En un article molt divulgat i força influent, «Langue», de 1765,²¹ aquest autor va dedicar pàgines senceres a elogiar (més que no pas a estudiar) les anomenades llengües «analògiques», o fidels a l'ordre, contra les «transpositives» o desordenades. Beauzée va partir d'unes idees comunes als discursos lingüístics del XVIII: la llengua havia de ser considerada com la imatge sensible del pensament; les imatges havien d'analitzar-se en parts i aquestes s'havien d'ordenar. Però va establir dos tipus d'ordre (o, més ben dit, els avantatges d'una seqüència ordenada en comparació amb una altra que no ho estava pas): la seqüència oracional «analògica» era la que respectava l'ordre natural del pensament; en canvi, la seqüència «transpositiva» no el respectava. S'ajustaven al primer tipus llengües com l'italià, l'espanyol i, òbviament, el francès; responien al segon tipus el grec, el llatí i l'alemany. I per defensar les excel·lències de les primeres, Beauzée es va valdre de l'autoritat de Diderot, copiant entre cometes les seves vindicacions a favor del francès que derivaven d'una concepció maniquea de les llengües:

«Cal parlar francès en públic i en les escoles de filosofia; el grec, el llatí i l'anglès en les trones i en els teatres. La nostra llengua serà la llengua de la veritat; el grec, el llatí i les altres, les llengües de la xerrameca i de les mentides. El francès és la llengua per a instruir, il·luminar i convèncer; el grec, el llatí, l'italià i l'anglès per a persuadir, commoure i ensibornar. Parleu en grec, llatí i italià al poble; al savi, però, parleu-li en francès.»²²

Vet aquí les virtuts de la més excel·lent de les llengües analògiques, cantades per Diderot i Beauzée en l'obra més influent de l'època:

21. L'article «Langue», de Beauzée, a l'*Encyclopédie* ja ha estat citat a la nota 7. Es tracta d'una entrada especialment llarga que ocupa 38 columnes de 74 línies cadascuna (2.812 línies). Aquestes dimensions són un indicador de la importància que es va atorgar a l'exposició del tema. L'article es divideix en tres parts: orígens del llenguatge, multiplicat de llengües i anàlisi comparativa de les llengües (és en aquesta part on es canten les lloances de la llengua francesa).

22. *Ibidem*, p. 265-A.

l'Enciclopèdia. I també l'ordre natural com a justificació màxima de les virtuts i de les excel·lències. És per tot això que Beauzée, en les ratlles finals de l'article «Langue», s'avançava al futur:

«Si mai una llengua diferent a la llatina arriba a ser l'idioma comú dels savis d'Europa, la llengua francesa haurà de tenir els honors de la preferència.»²³

Divuit anys més tard (el 1784, cinc anys abans de la Revolució) es va publicar el *Discours* ja citat d'Antoine de Rivarol. Aquest escrit era la resposta a la convocatòria de l'Acadèmia de Berlín (1783) que, molt probablement influïda per les paraules finals de Beauzée, havia plantejat tres preguntes com a tema d'assaig, relacionades amb els mèrits del francès com a llengua universal i amb les perspectives de futur d'aquesta llengua: 1a. pregunta, «Què és allò que ha convertit la llengua francesa en la llengua universal?»; 2a. pregunta: «D'on li ve aquesta prerrogativa?»; 3a. pregunta: «Podem esperar que la conservarà?». En la seva resposta, Rivarol també es va basar en l'ordre natural per justificar el prestigi de la llengua: «Allò que distingeix la nostra llengua de les [altres] antigues i modernes és l'ordre i la construcció oracionals». I és que l'ordre del francès no era, per a Rivarol, l'ordre caòtic de les sensacions en què primer s'anomena l'objecte (contra Condillac) ni el de les passions (contra Rousseau), sinó que era l'ordre de la raó. En aquest camí de lloances, Rivarol fins i tot ultrapassà tota mesura: «El francès, per un privilegi exclusiu, és l'única llengua que ha romàs fidel a l'ordre directe [= natural]; tota ella és raó.»²⁴ I és per això que va escriure (i subratllar) unes paraules com aquestes: *Ce qui n'est pas clair n'est pas français*.

Pocs anys després (el 1793), el bisbe Grégoire va presentar el seu informe davant de la Convenció Nacional²⁵ i es feia indirectament ressò de les paraules de Rivarol: «Fa deu anys, a Alemanya, a Berlín, s'ha dissertat sàviament sobre aquest tema». Per a Grégoire, els patesos no tenen una sintaxi clara... llevat de l'occità que, al seu parer,

23. *Ibidem*, p. 266-A.

24. Antoine DE RIVAROL (1784: 49).

25. Referència en la nota 9.

havia de ser conservat només amb la finalitat que els savis se n'ocupessin. Això no obstant, el pes de l'informe va tocar molt de passada aquest problema de l'ordre perquè les seves finalitats s'orientaven en una altra direcció molt més pràctica, com veurem de seguida.

3.3. *Els climes, els governs i la justificació externa de la divisió lingüística*

No sembla procedent, ara, investigar fins a les seves darreres conseqüències temporals la gènesi de les idees sobre les influències dels governs i dels climes damunt de les llengües. D'altra banda, els autors com Vico, Condillac, Harris, Rousseau i d'altres rara vegada fan explícites les vinculacions amb textos del passat pel que fa a aquest tema. Però, només com a curiositat, Lucreci, al llibre III de la seva obra *De rerum natura*, va deixar caure que la diversitat humana tenia el seu origen en les forces tèrmiques: la calor i el fred; tot i que aquestes forces naturals no eren prou determinants com perquè nosaltres no poguéssim «viure una vida digna dels déus». ²⁶ Sense portar, doncs, les coses tan lluny, va ser Vico el primer setcentista que va fer al·lusió a les dependències entre climes i llengües. A la *Scienza Nuova* (1744) deia això:

«De la mateixa manera com els pobles són de naturaleses diferents segons la diversitat dels climes, [...] també de les seves naturaleses i costums diferents s'han originat les diverses llengües. [...] hi ha llengües tan diferents com ho són els costums.» ²⁷

Vico, doncs, va introduir el factor climàtic com un element que determinava el tarannà dels pobles i que, en segona instància, influïa en el tipus de llengua; però l'autor italià no va extrapolar (en termes de millors o de pitjors) aquestes diferències lingüístiques. En canvi, l'*Essai* de Condillac (1746) ja va revelar alguns compromisos una mica més belligerants perquè el seu autor hi introduïa els primers judicis de valor:

26. LUCRECI, *De rerum natura*, edic. bilingüe (llatí-castellà) d'Eduard Valentí Fiol, Barcelona, Bosch, 1976, llibre III, ps. 288-322.

27. Giambattista VICO (1725, 1744), *Scienza nuova (seconda)*, II, p. 445.

«Dues coses determinen la formació del caràcter dels pobles: el clima i el govern. El clima hi aporta bé més vivacitat, bé més flegma, i és per això que predisposa ara a un tipus de govern, ara a un altre. [...] El govern, al seu torn, influeix sobre el caràcter dels pobles, i el caràcter dels pobles influeix sobre les llengües.»²⁸

El paralelisme, tot i no ser estrictament literal, sembla evident: per a Vico hi havia una tríada d'elements en connexió (clima → costums → llengua); en el cas de Condillac es mantenia l'estructura triàdica i l'únic que canviava era la concreció dels costums, reconvertits ara en formes de govern (clima → govern → llengua). Aquesta línia de dependència sembla que també es pot estendre a l'*Hermes* de Harris (1751), almenys pel que fa a l'element del govern, tal i com es pot veure en el llibre III, en què tracta de les diferències entre les nacions i les llengües:

«Les nacions més sàvies tenen més idees i més saludables, i és per això que també tenen una llengua més exacta i més rica.»²⁹

En canvi, determinats pobles orientals, dirigits per cabdills dignes de menyspreu (el factor «govern» hi és molt clar) es podien situar en l'altre extrem:

«Les seves idees s'ajusten a aquesta situació de servitud i d'abjecció, i les seves paraules són, com les seves idees, servils i abjectes.»³⁰

Vico, Condillac i Harris són tres baules d'una cadena que va tenir la seva continuïtat en l'Enciclopèdia i, més en concret, en l'article «Langue» de Beauzée, el qual, en general, va considerar que la diversitat humana havia de ser atribuïda al clima:

«El clima, l'aire, el lloc, les aigües, el gènere de vida i el tipus d'alimentació produeixen varietats considerables en la fina estructura de l'organisme [humà] [...] El caràcter de la nació està determinat en gran

28. Etienne DE CONDILLAC (1746: II, xv, 98).

29. Hames HARRIS (1751: 366).

30. *Ibidem*, p. 368.

mesura pel clima, així com el geni de la llengua depèn del caràcter de la nació.»³¹

Un altre cop, la tríada esperable: clima → caràcter → llengua. I és per això que la llengua dels hotentots era «gutural», segons Beauzée, i la dels anglesos era «molt àgil». Només hi faltava una passa, en la línia d'Harris, per arribar als límits de la divisió lingüística:

«L'ús habitual de les articulacions aspres és l'indicador d'un poble salvatge i ineducat. [En canvi] les articulacions líquides són, per a la nació que les usa amb freqüència, un senyal de noblesa i de delicadesa.»³²

També un cop més, aquesta divisió «climàtica», present a l'Enciclopèdia, va arribar a l'assaig de Rivarol (1784) que, d'altra banda, es configurava com un autèntic catàleg de prejudicis lingüístics: l'alemany, llengua indigna dels savis d'Europa; l'espanyol, greu, inflat i obscur; l'italià, tou i poc viril... És per tot això que

«El caràcter dels pobles i el geni de la llengua caminen plegats i l'un és qui garanteix l'altre. [...] [Les llengües] són musicals i voluptuoses en els climes benignes; aspres i sordes sota els cels tristos.»³³

En aquestes darreres paraules de Rivarol cal veure l'herència de Rousseau. Aquest havia parlat de les llengües «del nord», fosques, i de les llengües «del sud», clares. I ara el dilema de Rivarol era de situar la llengua francesa o bé amb unes o bé amb les altres. Potser entre les del nord, científiques segons Diderot; fosques segons Rousseau? Tal vegada entre les del sud, aptes per als teatres i les mentides segons Dide-

31. BEAUZÉE, *Encyclopédie*, «Langue», p. 262-A (i a l'article «Grammaire», vol. VII (1756: 824-B). Cal comparar aquestes paraules de Beauzée amb les que van adreçar els membres de la Société des Amis de la Constitution, de Perpinyà, al bisbe Grégoire, com a resposta a una de les preguntes de l'enquesta que va servir de base al *Rapport*. La pregunta era aquesta: «Amb quins mitjans s'aconseguirà la destrucció del patuès?» Vet aquí la resposta: «Per anihilar-lo caldria anihilar el sol, la frescor de les nits, el gènere dels aliments, la qualitat de les aigües i l'home, enterament» (cf. ARNAL (1987: 407-408)). És evident que els perpinyanesos havien llegit l'article de Beauzée a l'Enciclopèdia.

32. *Ibidem*, p. 262-A.

33. RIVAROL (1784: 27).

rot; clares, en canvi, per a Rousseau? Un dilema greu que Rivarol va resoldre d'una forma molt expeditiva: França i el francès eren del sud per als del nord i eren del nord per als del sud;³⁴ és a dir, la llengua ocupava una posició central, segons Rivarol, i no tan sols gràcies al clima, sinó també al bon govern, arribat a la perfecció, al seu parer, amb la monarquia de Lluís XIV.

Per la seva banda, Grégoire, un revolucionari, no podia assumir davant la Convenció Nacional republicana, l'any 1794, les excel·lències monàrquiques de Rivarol, ni tan sols les seves posicions polítiques, perquè aquest havia estat conseller privat del rei i militant anti-revolucionari. Però és ben cert que Grégoire va aprofitar clarament les idees del noble francès (i les dels seus antecessors) per tal de dissenyar una determinada política lingüística, filla directa del pensament del segle XVIII.

4. LES CONSEQÜÈNCIES REVOLUCIONÀRIES DE LA IDEOLOGIA LINGÜÍSTICA

Hem dit abans que, des d'una determinada perspectiva, els pensadors lingüístics del XVIII van establir les bases d'una «filosofia de la divisió». I també s'ha suggerit que l'empobriment de les idees pot donar com a resultat un corpus ideològic configurat com a justificació d'una política lingüística anihiladora de les llengües (llevat de la llengua que l'estat vol imposar). Cal veure ara el *Rapport* o informe d'Henri Grégoire com una peça exemplar de les conseqüències, en part no imaginades (Locke, Condillac), en part volgudes (Beauzée, Rivarol), que va tenir a França la tasca d'alguns ideòlegs: dit amb paraules més clares, determinades formulacions van ser aprofitades com a justificació d'una política d'intenció anihiladora i de resultats anihiladors (a la curta i a la llarga). L'*égalité* promoguda per la Revolució (i defensada pel mateix Grégoire denunciant el racisme) no es va projectar de cap de les maneres sobre la realitat lingüística de França.

El *Rapport* presentat davant la Convenció Nacional el 19 de juliol

34. *Ibidem*, p. 34.

de 1793 va ser el resultat d'una enquesta duta a terme entre 1790 i 1792 en tot el territori francès i que constava de quaranta-tres preguntes, com ara aquestes:

- 9a. Té paraules [el vostre patuès] per als objectes intel·lectuals?
- 17a. És parlat a les ciutats?
- 21a. Té gramàtiques i diccionaris?
- 29a. Quina importància política i religiosa tindria la destrucció total del patuès?
- 30a. Amb quins mitjans s'aconseguiria [la destrucció]?³⁵

Cal dir que en aquells moments l'Hexàgon tenia uns vint-i-sis milions d'habitants, dels quals, segons el mateix Grégoire, quinze milions no tenien el francès com a llengua pròpia; però les pretensions del bisbe s'orientaven a aconseguir una sola llengua per al funcionament perfecte de la màquina de l'Estat, com va dir més d'una vegada al seu informe.³⁶ Anem, però, a la ideologia, a l'herència lingüística de l'informe: hi queda clar que les parles «patueses» només servien per a expressar els sentiments, que eren parles feixugues, que no tenien una sintaxi clara;³⁷ en canvi, el francès era la llengua de la diplomàcia, dels tractats, la llengua en què podien ser llegits els llibres realment útils. Els patuesos consolidaven la ignorància i la contrarevolució; el francès, per la seva banda, era la llengua del progrés i de la llibertat,³⁸ la llengua «més estimada a Europa».³⁹

El *Rapport* va ser, a més i des d'un altre punt de vista, la justificació de les excel·lències d'una llengua (en aquest cas, contra les altres llengües de França) amb finalitats clarament polítiques, i és per això que s'hi va aplicar la filosofia de la divisió, adaptada a les necessitats del moment i de l'auditori. A Grégoire, davant la Convenció Nacional, poc li servien els arguments basats en l'ordre i l'estructura oracionals; tam-

35. GRÉGOIRE (1793). Aquestes cinc preguntes es troben a les ps. 218, 220, 221, 223 i 223 de l'obra de Certeau, respectivament.

36. *Ibidem*, ps. 302 i 308.

37. *Ibidem*, p. 304.

38. *Ibidem*, ps. 303-305.

39. *Ibidem*, p. 300.

poc les raons climàtiques no haurien conmogut els assistents. Grégoire va aprofitar, ara sí, els arguments relatius al govern tot donant una versió nova a la sentència de Diderot: «parleu francès al savi» es convertia ara, i dit de maneres molt diferents en «parleu francès a l'home lliure». Per aconseguir la qual cosa no hi havia cap més solució (i Grégoire ho va dir de totes les formes possibles) que «anihilar (*anéantir*) els patuesos». El *Rapport* de Grégoire, a més, no va ser precisament foc d'encenalls, sinó que va tenir repercussions pràctiques tan concretes com aquestes: un decret del 29 d'octubre de 1793 decidia que l'ensenyament s'havia d'impartir exclusivament en francès; un altre del 17 de desembre, del mateix any, prohibia l'ús de l'alemany a Alsàcia; un del 21 de gener de 1794 ordenava el nomenament de mestres francòfons per a cadascuna de les comunes no francòfones... Va ser l'herència de Grégoire, que fins i tot en el seu Informe demanava que les parelles, si es volien casar, havien de demostrar primer que sabien parlar francès.

5. CONCLUSIONS

No ha estat la intenció primordial d'aquest escrit d'establir les dependències estrictament textuais amb què es va configurar el discurs setcentista europeu (i més especialment francès) a l'entorn de les llengües, tot i que s'ha intentat de posar en evidència alguns lligams textuais força evidents. Més aviat es volia remarcar el pes de les dependències ideològiques entre alguns autors, tant anteriors com posteriors a l'obra magna de l'*Encyclopédie*, i també mostrar com es produeix un gir ideològic en el qual les diferències que hom imagina entre les llengües es resolen en el cant gloriós d'una de sola, promoguda com a vehicle de la ciència i estandard de la llibertat i la modernitat. I, en paral·lel amb això darrer, s'ha volgut indicar que les futures Històries de la Lingüística hauran de encabir-hi alguns temes oblidats, persistents en el passat obscur d'una disciplina que avui, i per sort, té una àmplia cara visible i lluminosa.

JESÚS TUSON
Universitat de Barcelona

BIBLIOGRAFIA

a) FONTS

BEAUZÉE, N. v. ENCYCLOPÉDIE

CONDILLAC, E. de (1746): *Essai sur l'origine des connoissances humaines*, ed. crítica de Ch. Porset, París, 1973.

DIDEROT, D. (1751): *Lettre sur les sourds et muets*, ed. de N. Rudich, París, 1972.

DU MARSAIS, C. Ch. v. ENCYCLOPÉDIE

ENCYCLOPÉDIE: *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonnée des sciences, des arts et des métiers [...] par une société de gens de lettres. Mis en ordre & publié par M. Diderot & quant à la Partie Mathématique, par M. D'Alembert [...]. A Paris, chez Briasson, David, Le Breton, Durand. M.DCC.LI.* Cal consultar-hi, especialment, els articles següents: «Accident», signat F (Du Marsais), vol. I (1751), ps. 69-72; «Adjectif», signat F (Du Marsais), vol. I (1751), ps. 133-137; «Adverbe», signat F (Du Marsais), vol. I (1751), ps. 147-149; «Article», signat F (Du Marsais), ps. 722-739; «Conjonction», signat F (Du Marsais), vol. III (1753), ps. 872-874; «Conjugaison», signat F (Du Marsais), vol. III (1753), ps. 879-883; «Construction», signat F (Du Marsais), vol. IV (1754), ps. 73-92; «Déclinaison», signat F (Du Marsais), vol. IV (1754), ps. 694-695; «Grammaire», signat ERM (École Royale Militaire: Beauzée i Douchet), vol. VII (1756), ps. 841-847; «Langage», signat D. J. (Jacourt), vol. IX (1765), ps. 242-243; «Langue», signat BERM (Beauzée, École Royale Militaire), vol. IX (1765), ps. 249-268; «Mot», signat BERM (Beauzée, École Royale Militaire), vol. X (1765), ps. 752-763; «Nom», signat BERM (Beauzée, École Royale Militaire), vol. XI (1765), ps. 195-199; «Verb», signat BERM (Beauzée, École Royale Militaire), vol. XVII (1765), ps. 48-52.

GRÉGOIRE, H. (1793): *Rapport*, en M. CERTEAU i d'altres (1975). *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois: l'enquete de Grégoire*. París, Gallimard, NRF, ps. 300-316 (vegeu, també, A. VIANA).

HARRIS, J. (1751): *Hermes. Or a Philosophical Inquiry Concerning Language and Universal Grammar*. (Trad. francesa de F. THUROT (1796): *Hermès ou recherches philosophiques sur la grammaire universelle*, ed. facsímil i estudi de A. Joly, Genève, Droz, 1972).

LOCKE, J. (1690): *An Essay Concerning Human Understanding*. (Trad. castellana: Madrid, Editora nacional, 1980, 2 vols.)

RIVAROL, A. de (1784): *Dissertation sur l'universalité de la langue française*, ed. de M. Favergeat, París, Larousse, 1935 (vegeu també l'edició de J. DU-TOURD, París, Arléa, 1991).

- ROUSSEAU, J.-J. (1756): *Essai sur l'origine des langues*, ed. facsímil d'A. BELIN, 1817, Poitiers, Bibl. du Graphe, 1973.
- VICO, G. (1725 i 1744): *Principi di una scienza nuova d'intorno alla comune natura delle nazioni*. Napoli, 1744. (Trad. catalana, Barcelona, Eds. 62, 1993).

b) ESTUDIS

- ARNAL, A. (1987): *La controvèrsia sobre els llenguatges naturals en els segles XVII i XVIII*, Barcelona, Universitat de Barcelona. Tesi doctoral.
- AUROUX, S. (1973): «Introduction» a *L'Encyclopédie «grammaire» et «langue» su XVIIIe siècle*, París, Mame, ps. 9-59.
- BRUNOT, F. (1905-1953): *Histoire de la langue française*, París, A. Colin (vegeu especialment els vols. VII-IX).
- CALVET, L.-J. (1974): *Linguistique et colonialisme*, París, Payot. (Trad. castellana: Madrid, Júcar, 1981, espec. ps. 15-37).
- (1987): *La guerre des langues*, París, Payot, espec. ps. 63-76.
- CERTEAU, M. de i d'altres (1975): *Une politique de la langue: La Révolution française et les patois: l'enquête de Grégoire*, París, Gallimard, NRF.
- FORMIGARI, L. (1985): *Théories du langage et théories du pouvoir en France (1800-1848)*, «Historiographia Linguistica», núm. 12 (1985), ps. 63-84.
- GIACOMO, M. (1975): *La politique à propos des langues régionales: cadre historique*, «Langue française», núm. 25 (1975), ps. 12-28.
- GUILHAUMOU, J. (1989): *La langue politique et la Révolution Française*, París, Klincksieck.
- JOLY, A. (1972): «Introduction» a J. HARRIS, *Hermès*, Genève, Droz, ps. 1-144.
- JOLY, A. i J. STÉFANINI (1977): *La grammaire générale: Des modistes aux idéologues*, Lille, Université de Lille.
- LABORDA, X. (1980): *Racionalismo y empirismo en la Lingüística del siglo XVII: Wilkins y Port-Royal*, Barcelona, Universitat de Barcelona. Tesi doctoral.
- RICKEN, U. (1977): *L'ordre naturel du français. Naissance d'une théorie*, dins JOLY i STÉFANINI (1977), supra, ps. 201-216.
- TUSON, J. (1987): *L'irrationalisme lingüístic de la raó il·lustrada*, «Límits», núm. 2 (1987), ps. 17-30.
- (1990): *La «égalité» y la desigualdad: los claroscuros lingüísticos de un siglo ilustrado*, *Actas del V Congreso de lenguajes naturales y lenguajes formales*, Vilafranca del Penedès, setembre de 1989, Barcelona, Universitat de Barcelona, vol. II, ps. 787-798.
- VIANA, A. (1995): *Aspectes del pensament sociolingüístic europeu*, Barcelona, Barcanova.